

Κριτήρια μετανοίας στο Νέο Μαρτυρολόγιο

Criteria of repentance in the New Martyrology

Σαρβάνης Γρηγόριος, Εκπαιδευτικός Π.Ε. 70-Π.Ε. 01, M.Ed., gsarvanis@gmail.com
Sarvanis Grigorios, Primary School Teacher-Theologist, M.Ed.,
gsarvanis@gmail.com

Περίληψη

Σκοπός του παρόντος άρθρου είναι η παρουσίαση των κριτηρίων μετανοίας των αρνησίχριστων, κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, όπως αυτά διαμορφώθηκαν από την εκκλησιαστική παράδοση και καταγράφηκαν από τον Άγιο Νικόδημο τον Αγιορείτη. Αρχικά, επιχειρείται ο ορισμός του όρου «Νεομάρτυρας», η διάκριση των Νεομαρτύρων σε ομάδες καθώς και η αναλυτικότερη εξέταση της ομάδας των πρώην αρνησίχριστων. Έπειτα, ακολουθεί ιστορική αναδρομή, σχετικά με την περίπτωση των πεπτωκότων από τα πρώτα χριστιανικά χρόνια έως το Βυζάντιο, μέσα από την οποία φανερώνεται η τροποποίηση των πρακτικών της Εκκλησίας πάνω στο θέμα, ανάλογα με το εκάστοτε ιστορικό συγκείμενο. Στη συνέχεια, εξετάζονται τα κριτήρια μετανοίας των αρνησίχριστων, που παραθέτει ο Άγιος Νικόδημος στο Νέο Μαρτυρολόγιο και επισημαίνεται ότι ο βασικότερος λόγος επιστροφής της Εκκλησίας στην πρακτική του μαρτυρίου έγκειτο στον ιεραποστολικό χαρακτήρα της θυσίας των Νεομαρτύρων και στη θρησκευτική και εθνική ανάταση, που προκαλούσαν στους ομοδόξους και ομογενείς τους μέσα από τη θυσία τους.

Λέξεις κλειδιά: Νεομάρτυρες, μετάνοια, Νέο Μαρτυρόλογο, Νικόδημος Αγιορείτης

Abstract

The purpose of this article is to present the criteria for repentance of the Christians who denied their religion during the period of the Turkish occupation. These criteria were shaped by church tradition and recorded by Saint Nicodemus of the Holy Mountain. At first, we explain the term “New Martyr” and we examine the group of New Martyrs who had firstly denied their religion. Then we review the case of peptocotes from the first Christian years to Byzantium. After that, we present the criteria for repentance of the Christians who denied their religion listed by Saint Nicodemus in the New Martyrology. Finally, we point out that the main reason for the Church's return to the practice of martyrdom was the missionary nature of the New

Martyrs' sacrifice and the religious and national upliftment that they caused to their co-religionists and expatriates.

Key words: New Martyrs, repentance, New Martyrology, Saint Nicodemus of Holy Mountain

Εισαγωγή

«Πρέπει νομίζω δεόντως να τονισθεί ότι οι άγιοι Νεομάρτυρες είναι οι κατ' εξοχήν αντιστασιακοί της Τουρκοκρατίας. Την αντίστασή τους έκαναν, όχι με πράξεις δολιοφθοράς (σαμποτάζ) κατά του κατακτητή που θα προκαλούσε τα αντίποινα των βαρβάρων Τούρκων και θα στοίχιζε την ζωή σε χιλιάδες αθώα θύματα, αλλά με την γενναία δημοσία ομολογία και έλεγχο που ασκούσαν κατά του κατακτητή, με αποτέλεσμα η οργή του κατακτητή να ξεσπά σ' αυτούς τους ίδιους και όχι στον υπόλοιπο λαό».

Γέροντας Γεώργιος Γρηγοριάτης¹

Στο επίκεντρο του παρόντος άρθρου βρίσκεται η χορεία των Αγίων Νεομαρτύρων. Ο όρος Νεομάρτυρας εμφανίστηκε, αρχικά, την περίοδο της Εικονομαχίας, ώστε να διαχωριστούν οι Μάρτυρες των πρώτων αιώνων της Εκκλησίας από τους Μάρτυρες της περιόδου αυτής. Αργότερα, χρησιμοποιήθηκε για να περιγράψει *«όσους μαρτύρησαν εν Χριστώ, από την πτώση του Βυζαντίου μέχρι την εποχή μας»²*. Ωστόσο, υπάρχουν συγγραφείς που θεωρούν την παραπάνω προσέγγιση ως μη ολοκληρωμένη, επισημαίνοντας ότι τα μαρτυρία και οι εξισλαμισμοί, από πλευράς των Τούρκων, εμφανίστηκαν πριν την πτώση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και, συγκεκριμένα, από τον 12^ο και 13^ο αιώνα³. Επομένως, εντάσσουν στον χορό των Νεομαρτύρων *«πάντα ομολογητήν της εις Χριστόν πίστεώς του, ο οποίος υπέστη μαρτυρικών θάνατον υπό των Τούρκων, όχι μόνον κατά την περίοδον, από της Αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως του 1453, αλλά από του δωδεκάτου αιώνα και εντεύθεν»⁴*.

Οι Νεομάρτυρες μπορούν τυπολογικά να ενταχθούν σε τέσσερις κατηγορίες, οι οποίες παρουσιάζονται συνοπτικά παρακάτω. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν οι μουσουλμάνοι, που προσήλθαν στον χριστιανισμό και στη συνέχεια βαφτίστηκαν, οι οποίοι καλούνται και εξ Αγαρηνών Νεομάρτυρες. Στη δεύτερη κατηγορία τοποθετούνται όσοι μαρτύρησαν, εξαιτίας κάποιου επαναστατικού κινήματος ή κάποιας αμφισβήτησης της τουρκικής κυριαρχίας. Στη τρίτη κατηγορία εντάσσονται όσοι ομολόγησαν δημόσια την πίστη τους, προκαλώντας τους Τούρκους και στη

¹ Γ. Καψάνης, «Η ομολογία των Αγίων Νέων Μαρτύρων έκφραση αγάπης προς τον Θεό και τους ανθρώπους», *Ο Όσιος Γρηγόριος*, τευχ. 11, Άγιο Όρος 1986, σ. 43-44.

² Δ. Τσάμης, *Αγιολογία της Ορθόδοξου Εκκλησίας*, εκδ. Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 108.

³ Χ. Κρικώνης, «Κληρικοί Νεομάρτυρες-Εθνομάρτυρες», στο: *Εις τιμήν και μνήμην των Νεομαρτύρων, Πρακτικά Θεολογικού Συνεδρίου* (Θεσσαλονίκη 17-19 Νοέ. 1986), εκδ. Ιεράς Μητρόπολης Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 252.

Στ. Παπαδόπουλος, *Οι Νεομάρτυρες και το δούλον γένος*, Εκκλησιαστικά Εκδόσεις Εθνικής Εκατονπεντηκονταετηρίδος, Αθήνα 1974, σ. 24-28.

⁴ Χ. Κρικώνης, «Κληρικοί Νεομάρτυρες-Εθνομάρτυρες», ό.π., σ. 252.

συνέχεια οδηγήθηκαν στο μαρτύριο. Τέλος, μια ιδιαίτερη κατηγορία είναι οι Χριστιανοί που αλλαξοπίστησαν, αλλά στη συνέχεια μετανόησαν και μαρτύρησαν ως Χριστιανοί. Η χορεία αυτή αποκαλείται και ως η ομάδα των πρώην *αρνησίχριστων*⁵.

Η αξία της θυσίας των Νεομαρτύρων είναι αναντίρρητη. Επρόκειτο για ανθρώπους που συνδύαζαν τόσο τη χριστιανική όσο και την ελληνική τους ιδιότητα, αποτελώντας φορείς και των δύο αυτών παραδόσεων, χάριν των οποίων έφτασαν μέχρι το μαρτύριο⁶. Μάλιστα, προκειμένου να αναδειχτεί το μέγεθος της προσφοράς τους, έχουν χαρακτηριστεί ως οι «αντιστασιακοί της Τουρκοκρατίας». Άλλωστε, η σημασία του μαρτυρίου τους δεν περιορίζεται απλά στην ενθάρρυνση που παρείχαν στους υπόδουλους χριστιανούς ή στην ανακοπή του εξωμοτισμού, αλλά επεκτείνεται στην αναζωπύρωση του εκκλησιαστικού φρονήματος, που προκαλούσαν στις καρδιές των ανθρώπων⁷. Επιπρόσθετα, για τον Άγιο Νικόδημο τον Αγιορείτη, ο οποίος συνέγραψε το Νέο Μαρτυρολόγιο, η θυσία των Νεομαρτύρων γίνεται αιτία ισχυρής δοξολογίας προς τον Θεό⁸. Ο ίδιος Άγιος, μάλιστα, ερμηνεύει τη θυσία των Νεομαρτύρων εκείνη την περίοδο, με βάση τους ακόλουθους πέντε λόγους:

- α'. *διά νά είναι ἀνακαινισμός ὅλης τῆς ὀρθοδόξου πίστεως.*
- β'. *διά νά μένουν ἀναπολόγητοι ἐν ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως οἱ ἀλλόπιστοι.*
- γ'. *διά νά εἶναι δόξα μέν καί καύχημα τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἔλεγχος δέ καί καταισχύνη τῶν ἑτεροδόξων.*
- δ'. *διά νά εἶναι παράδειγμα ὑπομονῆς εἰς ὅλους τούς ὀρθοδόξους χριστιανούς, ὅπου τυραννοῦνται ὑποκάτω εἰς τόν βαρύν ζυγόν τῆς αἰχμαλωσίας.*
- ε'. *δέ καί τελευταῖον, διά νά εἶναι θάρρος καί παρακίνησις εἰς τό νά μιμηθοῦν διά τοῦ ἔργου τό μαρτυρικόν τους τέλος καί ὅλοι μέν οἱ χριστιανοί οἱ κατά περίστασιν εἰς τό μαρτυρῆσαι ἀναγκαζόμενοι, ἐξαιρέτως δέ καί μάλιστα ὅσοι ἔφθασαν νά ἀρνηθοῦν πρότερον τήν ὀρθόδοξον πίστιν»⁹.*

Από όλα τα παραπάνω γίνεται ορατό ότι η θυσία των Νεομαρτύρων ήταν μια βαθιά έκφραση αγάπης τόσο προς τον Θεό όσο και προς τους ανθρώπους, αλλά και μια ένδειξη της εν Χριστώ τελειότητας του μάρτυρα. Ωστόσο, για να φτάσει ο Άγιος στη στιγμή του μαρτυρίου προηγήθηκε μια πορεία, τα χαρακτηριστικά της οποίας θα επιχειρήσουμε να σκιαγραφήσουμε στη συνέχεια του κειμένου.

⁵ Δ. Τσάμης, *Αγιολογία της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, ὁ.π., σ. 112

Θ. Αποστολίδης, *Οι Νεομάρτυρες*, στο http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/commitees/liturgical/serron_ist_2016.pdf, προσπελάστηκε στις 10.07.2023, σ. 8.

⁶ Χ. Κρικώνης, «Κληρικοί Νεομάρτυρες-Εθνομάρτυρες», ὁ.π., σ. 253.

⁷ Στ. Παπαδόπουλος, *Οι Νεομάρτυρες και το δούλον γένος*, ὁ.π., σ. 48.

⁸ Νικόδημος Αγιορείτης, *Νέον Μαρτυρολόγιον*, εκδ. Αστήρ-Αλ. & Ε. Παπαδημητρίου, Αθήνα 1961, σ. 9. Παραθέτουμε παρακάτω το χαρακτηριστικό παράθεμα δοξολογίας του Αγίου προς τον Θεό για την εμφάνιση των Νεομαρτύρων. «Πώς δεν είναι πρόπον να ευχαριστή τινάς τον Θεόν, βλέποντας υποκάτω εις τον σκληρόν ζυγόν και την αιχμαλωσίαν των νυν κρατούντων τόσους αθλητάς; Οι οποίοι, διά να φυλάξουν την ελευθερίαν και ευγένειαν της Χριστιανικής ημών πίστεως, κατεφρόνησαν πλούτον, δόξαν, ηδονάς και κάθε άλλην σωματικήν απόλαυσιν και παρέδωκαν προθύμως τον εαυτόν τους εις θάνατον; Πώς δεν είναι άξιον να δοξάζη ο καθείς τον Θεόν, βλέποντας τον φόβον της μελλούσης κρίσεως να προχωρήση τόσον εις τούτους τους γενναίους Μάρτυρας; τον πόθον των ουρανίων αγαθών να υπερνικήση εις αυτούς; την πίστιν να στερεωθή τόσον εις την ψυχήν τους; την ελπίδα να αυξηθή εις την φαντασίαν τους; και το πυρ της θείας αγάπης να ανάγη εις τας καρδιάς τους τόσον πολλά; ώστε οπου να τρέχουν οι μακάριοι εις το μαρτύριον, ωσαν τα πρόβατα εις την σφαγήν; Και να λογιάζουν τα βάσανα ως ξεφαντόματα; τας φυλακάς ως παλάτια; τα δεσμά ως χρυσά στολίδια; τας ατιμίας διά τιμάς; τας θλίψεις διά αναπαύσεις; την φλόγα του πυρός ως δροσισμόν και ανάψυξιν; τα μαχαίρια διά παιχνίδια; Και, τελευταίον, τον σκληρότατον θάνατον διά ζωήν αιώνιον;»

⁹ Νικόδημος Αγιορείτης, *Νέον Μαρτυρολόγιον*, ὁ.π., σ. 10.

1. Λαϊκοί και κληρικοί πρώην αρνησίχριστοι Νεομάρτυρες

Στο προηγούμενο κεφάλαιο, κατά την παράθεση της τυπολογίας των Νεομαρτύρων, αναδείχτηκε η ιδιαίτερη κατηγορία των πρώην αρνησίχριστων, η οποία παρουσιάζει μεγάλο ιστορικό και θεολογικό ενδιαφέρον. Πρόκειται για μια ομάδα, τόσο κληρικών όσο και λαϊκών, οι οποίοι, για διάφορους λόγους, αρνήθηκαν τη χριστιανική πίστη και εξωμότησαν. Κάποιοι από τους λόγους της πράξης αυτής ήταν η κακομεταχείριση, η χρήση βίας από τους Τούρκους, η επιπολαιότητα, η οικονομική ανέχεια, ενώ αξίζει να σημειωθεί ότι οι περισσότεροι Νεομάρτυρες έγιναν εξωμότες σε νεαρή ηλικία. Στη συνέχεια, ωστόσο, οι άνθρωποι αυτοί κατανόησαν το σφάλμα τους, επιδίωξαν την επιστροφή τους στην Εκκλησία και, τελικά, οδηγήθηκαν στο μαρτύριο¹⁰.

Μελετώντας διεξοδικότερα τα πρόσωπα που απαρτίζουν τη χορεία των πρώην αρνησίχριστων Νεομαρτύρων, χρειάζεται να σημειώσουμε ότι κυριαρχούν Χριστιανοί, που δεν κατείχαν κάποια εκκλησιαστική ή ιερατική θέση. Στο Νέο Μαρτυρολόγιο, ανάμεσα σε πολλούς άλλους, παρατίθεται το μαρτύριο του Ιωάννη του Βούλγαρη (1784)¹¹, του Χατζη-Γεωργίου στο Καρατζάσου (1794)¹², του Χατζή-Θεοδώρου στη Μυτιλήνη (1784)¹³, καθώς και του Ηλία Αρδούνη στην Καλαμάτα (1686)¹⁴. Κοινή συνισταμένη όλων ήταν η μετάνοια για την εξωμοσία τους και ο πόθος για το μαρτύριο, ο οποίος, μάλιστα, ήταν ισχυρότατος. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Αγίου Ζαχαρία από την Άρτα, που είχε αρνηθεί τον Χριστό και ζούσε στην Πάτρα. Μετά την ανάγνωση του συγγράμματος «*Αμαρτωλών σωτηρία*», βίωσε τόσο βαθιά μετάνοια και αγάπη για τον Χριστό, ώστε δεν ήθελε να δώσει μια, αλλά δέκα ζωές για Εκείνον¹⁵.

Λιγότερο γνωστοί, ωστόσο, τυγχάνουν οι κληρικοί ή μοναχοί πρώην αρνησίχριστοι Νεομάρτυρες. Είναι γεγονός ότι η πλειοψηφία των κληρικών ή μοναχών Νεομαρτύρων θυσιάστηκε είτε στα πλαίσια αντιποίνων των Τούρκων έναντι επαναστατικών εξεγέρσεων των Ελλήνων¹⁶ είτε κατά την προσπάθεια ανακοπής της ιεραποστολικής και αναγεννητικής δράσης που αυτοί επιτελούσαν¹⁷. Παρόλ' αυτά, εντοπίζονται και περιπτώσεις Αγιορειτών Μοναχών, όπως οι Προκόπιος και Αθανάσιος Λαυριώτης, οι οποίες αλλαξοπίστησαν και, αφού συνειδητοποίησαν την αποστασία τους, μαρτύρησαν. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι βίοι των Οσιομαρτύρων Ακακίου, Ευθυμίου, Ιγνατίου και Ονουφρίου, οι οποίοι, μετά την εξωμοσία τους και την κατανόηση του σφάλματός τους, κατέφυγαν στο Άγιο Όρος και, ειδικότερα, στη Σκήτη του Τιμίου Προδρόμου της Ι. Μονής Ιβήρων. Εκεί εκάρησαν μοναχοί και έπειτα προσήλθαν στο μαρτύριο. Φαίνεται μάλιστα ότι η

¹⁰ Δ. Τσάμης, *Αγιολογία της Ορθόδοξης Εκκλησίας*, ό.π., σ. 112· Θ. Αποστολίδης, *Οι Νεομάρτυρες*, ό.π., σ. 8.

¹¹ Νικόδημος Αγιορείτης, *Νέον Μαρτυρολόγιον*, ό.π., σ. 214.

¹² ό.π., σ. 239-240.

¹³ ό.π., σ. 213-214.

¹⁴ ό.π., σ. 105-106.

¹⁵ Θ. Αποστολίδης, *Οι Νεομάρτυρες*, ό.π., σ. 8-9.

¹⁶ Χ. Κρκώνης, «Κληρικοί Νεομάρτυρες-Εθνομάρτυρες», ό.π., σ. 265. Κορυφαίο παράδειγμα αυτής της κατηγορίας αποτελεί ο Πατριάρχης Γρηγόριος ο Ε΄.

¹⁷ ό.π., σ. 272. Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί ο Άγιος Κοσμάς Αιτωλός. .

συγκεκριμένη σκίτη δημιούργησε μια φιλομαρτυρική παράδοση, με αποτέλεσμα να αναδειχτούν από αυτή οκτώ γνωστοί Νεομάρτυρες¹⁸.

2. Σύντομη ιστορική αναδρομή στο ζήτημα των πεπτωκότων

Η ομάδα των αρνησίχριστων, που παρουσιάστηκε παραπάνω, εμφανίζει ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά με τους πεπτωκότες (*lapsi*) της περιόδου των διωγμών, αλλά και των μετέπειτα χριστιανικών χρόνων. Στις επόμενες γραμμές επιχειρείται, λοιπόν, μια σύντομη ιστορική αναδρομή στον τρόπο αποδοχής των πεπτωκότων, ώστε, προϊόντος του χρόνου, να καταλήξουμε στον τρόπο αποδοχής των αρνησίχριστων στην Εκκλησία, με βάση το Νέο Μαρτυρολόγιο του Αγίου Νικοδήμου του Αγιορείτη.

Εκκινώντας από την περίοδο των διωγμών, αξίζει να σημειωθεί ότι την ίδια περίοδο, παράλληλα με το νέφος των μαρτύρων, παρουσιάστηκε και ένας μεγάλος αριθμός πεπτωκότων (*lapsi*). Το ερώτημα της επιστροφής των πεπτωκότων απασχόλησε ιδιαίτερα την Εκκλησία μετά το τέλος των διωγμών (3^{ος} αιώνας), με την απάντηση να ποικίλει στις διάφορες τοπικές εκκλησίες. Διαμορφώθηκαν, λοιπόν, οι μερίδες των αυστηρών και των μετριοπαθών. Οι πρώτοι απέκλειαν τους πεπτωκότες από τους κόλπους της Εκκλησίας, θέτοντάς τους σε ισόβια μετάνοια, ενώ οι δεύτεροι δέχονταν την αποδοχή των πεπτωκότων μόνο στην επιθανάτια κλίνη. Σταδιακά, ωστόσο, εισήχθησαν πιο επιεική κριτήρια και, έτσι, ορισμένες κατηγορίες πεπτωκότων γίνονταν δεκτές σε πλήρη εκκλησιαστική κοινωνία μετά από την απαραίτητη μετάνοια¹⁹. Επομένως, η Εκκλησία φαίνεται να επιλέγει και στο ζήτημα των πεπτωκότων την αρχή της οικονομίας έναντι της ακρίβειας, καθώς στόχος της είναι η σωτηρία όλων των ανθρώπων.

Μετά τη σταθεροποίηση της χριστιανικής πίστης στο χώρο της Ανατολής, συναντούμε τον 73^ο Κανόνα του Μεγάλου Βασιλείου, ο οποίος αναφέρει χαρακτηριστικά τα εξής: «Ο τον Χριστόν αρνησάμενος, και παραβάς το της σωτηρίας μυστήριον, εν παντί τω χρόνω της ζωής αυτού προσκλαίειν οφείλει, και εξομολογείσθαι χρεωστέι, εν τω καιρώ, ω εκβαίνει του βίου, των αγιασμάτων αξιούμενος, πίσει της παρά Θεού φιλανθρωπίας»²⁰. Αν και ο κανόνας αυτός δείχνει μια στροφή σε αυστηρότερη στάση, εντούτοις χρειάζεται πρώτα να μελετήσουμε το ιστορικό συγκείμενο στο οποίο τίθεται. Όπως εξηγούν, λοιπόν, οι Ζωναράς και Βαλσαμώνας, ο Μέγας Βασίλειος συνέταξε αυτόν τον κανόνα σε περίοδο που η χριστιανική πίστη είχε ισχυροποιηθεί, ενώ απευθυνόταν σε περιπτώσεις ανθρώπων, που αρνήθηκαν τον Χριστό με τη θέλησή τους και χωρίς ισχυρή εξωτερική πίεση. Αντίθετα, σύμφωνα με τους ίδιους κανονολόγους, σε περιόδους διωγμών η Εκκλησία θέσπιζε μετριοπαθέστερα κριτήρια αποδοχής των πεπτωκότων, συγκαταβαίνοντας στις

¹⁸ Δ. Τσάμης, *Αγιολογία της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, ό.π., σ. 112-113.

¹⁹ Β. Φειδάς, *Εκκλησιαστική Ιστορία (τόμος Α')*, ιδιωτική έκδοση, Αθήνα 2002, σ. 139.

²⁰ Γ. Ράλλης & Μ. Ποτλής (επιμ.), *Σύνταγμα των Θείων και Ιερών Κανόνων των τε Αγίων και πανευφήμων Αποστόλων, και των Ιερών και Οικουμενικών και τοπικών Συνόδων, και των κατά μέρος Αγίων Πατέρων (τόμος Δ')*, Εκ της τυπογραφίας Γ. Χαρτοφύλακος, Αθήνα 1854, σ. 233-234.

ιδιαιτερότητες των συνθηκών²¹. Τα ερμηνευτικά αυτά σχόλια καταδεικνύουν και πάλι τη μέριμνα της Εκκλησίας για την εν Χριστώ σωτηρία του ανθρώπου, η οποία, μάλιστα, λαμβάνει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά στις δύσκολες περιόδους της ιστορίας.

3. Παρουσίαση κριτηρίων μετανοίας στο Νέο Μαρτυρολόγιο

Ολοκληρώνοντας, λοιπόν, τη σύντομη ιστορική αναδρομή στην αντιμετώπιση των πεπτωκότων, στα πλαίσια της οποίας καταδείχτηκε η φιλόανθρωπη στάση της Εκκλησίας, μεταφερόμαστε στην περίοδο της Τουρκοκρατίας. Σε αυτό το ιδιαίτερο σκληρό για τους χριστιανικούς χρονικό συγκείμενο, ο Άγιος Νικόδημος ο Αγιορείτης θέτει τα κριτήρια αποδοχής των αρνησίχριστων στο Προοίμιο του Νέου Μαρτυρολογίου του. Δια στόματος των Νεομαρτύρων, ο Άγιος απευθύνεται προς τους πεπτωκότες-αρνησίχριστους και τους προτρέπει τα εξής:

«Σᾶς παρακινουῦμεν λοιπόν ἀδελφοί, νά μιμηθῆτε ἡμᾶς τούς ὁμοιοπαθεῖς ἀδελφούς σας, καί νά πιασθῆτε δεύτερον εἰς τόν πόλεμον μέ τόν ἐχθρόν ὁπού σᾶς ἐνίκησε, καί νά μή τόν ἀφήσετε, πλέον, ἕως ὁπού κατά κράτος νά τόν νικήσετε· τό λέγομεν καθαρώτερον·

α΄. Πρέπει νά ὑπάγετε εἰς κανένα πνευματικόν ἔμπειρον, καί ἐνάρετον, νά ἐξομολογηθῆτε τήν ἄρνησιν ὁπού ἐκάματε, καί ὅλας τάς λοιπὰς ἁμαρτίας σας· φανερώνοντες εἰς αὐτόν καί τόν σκοπόν ὁπού ἔχετε διά τό μαρτύριον·

β΄. Νά ζητήσετε νά λάβετε τήν δευτέραν χρίσιν τοῦ Ἁγίου μύρου, κατά τήν διάταξιν τῆς Ἐκκλησίας μας·

γ΄. Νά τραβηχθῆτε εἰς ἕνα μέρος ἤσυχον, καί ἐκεῖ καθήμενοι νά παρακαλέσετε τόν Θεόν μέ νηστείαν, ἀγρυπνίαν, καί δάκρυα, διά νά γένη ἴλεως εἰς τό μέγα σφάλμα ὁπού ἐκάματε· καί, μάλιστα, διά νά ἀνάψη τήν θείαν του ἀγάπην εἰς τήν καρδίαν σας, καί νά σᾶς ἐνδυναμώσῃ εἰς τό Μαρτύριον, διά νά κατασιχύνετε τόν διάβολον, καί τούς ὑπηρέτας του·

δ΄. Νά κοινωνήσετε τά θεῖα μυστήρια, μέ κατάνυξιν καί εὐλάβειαν.

Καί ε΄. ὕστερα ἀπό ὅλα ταῦτα, νά σηκωθῆτε νά ὑπάγετε εἰς τόν τόπον ἐκεῖνον ὁπού ἠρνήθητε τόν Χριστόν πρότερον, καί ἐκεῖ νά ἀρνηθῆτε τήν θρησκείαν ἐκείνην ὁπού ἐδέχθητε, καί νά ὁμολογήσετε τήν πίστιν τοῦ Χριστοῦ καί ἐν τῇ ὁμολογίᾳ ταύτῃ νά χύσετε τό αἷμα σας καί νά ἀποθάνετε· ἔτιζή ἐκάμαμεν ἡμεῖς καί, μέ τήν χάριν τοῦ Χριστοῦ, ἐνίκησαμεν· ἔτιζή νά κάμετε καί ἐσεῖς διά νά νικήσετε»²².

Επιχειρώντας τη διεξοδικότερη διερεύνηση των προϋποθέσεων μετανοίας που θέτει ο Άγιος Νικόδημος, διαπιστώνουμε ότι η πρώτη κίνηση, στην οποία χρειάζεται να προβεί ο αρνησίχριστος, ώστε να ανοίξει ο δρόμος της επιστροφής του στην Εκκλησία, είναι η καταφυγή σε κάποιον έμπειρο πνευματικό πατέρα. Ο πνευματικός πατέρας όφειλε να καθοδηγήσει πνευματικά τον πρώην εξωμότη, ώστε να ομολογήσει δημόσια τον Χριστό και να μαρτυρήσει. Επειδή, λοιπόν, καλούνταν να

²¹ ό.π., σ. 233-235.

²² Νικόδημος Αγιορείτης, *Νέον Μαρτυρολόγιον*, ό.π., σ. 19.

επιτελέσει αυτόν τον υψηλό ρόλο της πνευματικής προετοιμασίας, ο εξομολόγος έλαβε το προσωνύμιο «αλείπτης», κατ' αναλογία του προσώπου που προετοίμαζε τον αθλητή πριν τους αγώνες κατά την αρχαιότητα²³. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι η συνάντηση πρώην εξωμότη και αλείπτη, καθώς και η συνακόλουθη πνευματική εργασία, συντελούνταν στο Άγιο Όρος²⁴, πιθανότατα, επειδή επρόκειτο για μια τοποθεσία με πλούσια μυστηριακή ζωή, στην οποία η παρουσία του κατακτητή δεν ήταν τόσο ισχυρή. Η παρουσία του αλείπτη στη ζωή του Νεομάρτυρα θεωρείται από τον Άγιο Νικόδημο εκ των ων ουκ άνευ για το μαρτύριο, αφού, ακόμη και στις περιπτώσεις που δεν σημειώνονται καταγεγραμμένες μαρτυρίες για την ύπαρξη πνευματικού καθοδηγητή, ο Άγιος δηλώνει ότι πιθανότατα πρόκειται για πρόσωπο που υπήρχε, αλλά δεν το γνωρίζουμε²⁵.

Επακόλουθα της καταφυγής σε πνευματικό πατέρα ήταν η *χρήση με το Άγιο Μύρο*, καθώς και η συστηματική *άσκηση*, που κατέληγε στην *μετάληψη* των Αχράντων Μυστηρίων. Ωστόσο, η επιστροφή του αρνησίχριστου στην Εκκλησία δεν ολοκληρωνόταν με την ευχαριστιακή κοινωνία, αλλά απαιτούνταν, ως πέμπτη και απαραίτητη προϋπόθεση, το *μαρτυρικό τέλος*. Ειδικότερα, αφού ο χριστιανός αποκάλυπτε δημόσια την πίστη του στον Χριστό, λάμβανε χώρα μια αόριστη δικαστική διαδικασία, στα πλαίσια της οποίας ένας ή περισσότεροι Τούρκοι, με τη βοήθεια ψευδομαρτύρων, απηύθυναν ποικίλες κατηγορίες προς τον μάρτυρα ενώπιον του ιεροδικαστή ή του στρατιωτικού διοικητή του τόπου. Μετά την απαγγελία της σχετικής ποινής, προτεινόταν, ως μοναδική λύση σωτηρίας, η αποδοχή του Ισλάμ από τον μάρτυρα²⁶. Σε περίπτωση άρνησης, ακολουθούσαν φρικτά βασανιστήρια. Ειδικότερα, «*οι νέοι μας μάρτυρες παρέδωκαν το άγιον πνεύμα των ή επί της πυράς, την οποίαν ήναπτε με ενθουσιασμόν ο τουρκικός όχλος, ή δι' αποτομής της ιεράς κεφαλής των, ή κατόπιν εκδοράς, ή κατόπιν σουβλισμού των, ή δι' απαγχονισμού, ή κατόπιν ανηλεών δαρμών, ή κατόπιν πνιγμού εις θαλάσσας, λίμνας και ποταμούς, ή κατόπιν αποκοπής περισσοτέρων μελών του σώματός των, ή μετά μακράν αστειάν ή και μετά από εντοιχισμόν των*»²⁷.

Συμπεράσματα-Συζήτηση

Μετά την περιγραφή της διαδικασίας του μαρτυρίου, τίθεται το εξής τελικό ερώτημα. *Για ποιον λόγο η Εκκλησία έθεσε, ως απαραίτητη προϋπόθεση της επιστροφής των αρνησίχριστων, το μαρτύριο, εφόσον αυτό συνιστά μια κατάσταση που πιθανόν να υπερβαίνει τις ανθρώπινες δυνάμεις;*

Καταρχάς, χρειάζεται να σημειώσουμε ότι η Εκκλησία, κατά την περίοδο της κορύφωσης των γενικών διωγμών κατά των Χριστιανών (3^{ος} αι.), «για λόγους άμυνας και αποφυγής άσκοπων κινδύνων άρχισε να αποδοκιμάζει την εθελούσια προσέλευση

²³ Στ. Παπαδόπουλος, *Οι Νεομάρτυρες και το δούλον γένος*, ό.π., σ. 74.

²⁴ Δ. Τσάμης, *Αγιολογία της Ορθόδοξης Εκκλησίας*, ό.π., σ. 112.

²⁵ Στ. Παπαδόπουλος, *Οι Νεομάρτυρες και το δούλον γένος*, ό.π., σ. 73. Ο Άγιος Νικόδημος βγάζει το σχετικό συμπέρασμα εξιστορώντας τον βίο του Αγίου Αλεξάνδρου του Δερβίση.

²⁶ ό.π., σ. 66.

²⁷ ό.π., σ. 68-69.

στο μαρτύριο»²⁸. Η θέση αυτή διατηρήθηκε και για τους επόμενους αιώνες έως και τα χρόνια της Τουρκοκρατίας, όταν και αναβίωσε η παράδοση της πρώτης Εκκλησίας, σύμφωνα με την οποία ένας αρνητής του Χριστού μπορούσε να εξιλεωθεί μόνο με την εκούσια πορεία προς το μαρτύριο²⁹. Ειδικότερα, τόσο στην αρχαία Εκκλησία όσο και στην Τουρκοκρατία, το μαρτύριο αντιμετωπιζόταν ως «ένδοξος κάθαρση» και εξομοιωνόταν με το βάπτισμα³⁰.

Παράλληλα, όμως, με την αναβίωση της αρχαίας παράδοσης, χρειάζεται να τονίσουμε και τον ιεραποστολικό χαρακτήρα του μαρτυρίου, ο οποίος τόνωνε το θρησκευτικό συναίσθημα του λαού και ενίσχυε την εμμονή των χριστιανών προς την Ορθοδοξία. Επιπλέον, οι πνευματικές νίκες των Νεομαρτύρων φανέρωναν την ανωτερότητα των Χριστιανών έναντι του κατακτητή και οδηγούσαν στην ταπείνωσή του³¹. Υπό αυτό το πρίσμα αιτιολογούνται και οι αντιδράσεις των πιστών που παρακολουθούσαν το μαρτύριο, οι οποίοι εκδήλωναν τη χαρά τους και δοξολογούσαν τον Θεό. Μάλιστα, επισημαίνεται ότι «μόνο εάν έχουμε υπόψη την ψυχολογική κατάσταση των υπόδουλων και καταπιεσμένων Χριστιανών, θα μπορέσουμε να τα δούμε, ως εκφράσεις πίστης τους στην τελική νίκη»³². Στα πλαίσια του ιεραποστολικού χαρακτήρα του μαρτυρίου εντάσσεται και η προτροπή του Αγίου Νικοδήμου στους αρνησίχριστους, ώστε να μαρτυρήσουν όχι σε κάποιο τυχαίο μέρος, αλλά στον τόπο όπου αρνήθηκαν τον Χριστό.

Συμπερασματικά, μπορούμε να επισημάνουμε ότι η Εκκλησία προσαρμόζει τη στάση της απέναντι στους πεπτωκότες, ανάλογα με τις εκάστοτε κοινωνικές και ιστορικές συνθήκες και αποβλέποντας πάντα στην εν Χριστώ σωτηρία κάθε ανθρώπινης ύπαρξης. Ως στοργική μητέρα, ξέρει να διακρίνει τον κατάλληλο δρόμο για την ωφέλεια όχι μόνο ενός, αλλά του συνόλου των πιστών. Γι' αυτό σε άλλες περιόδους υιοθετεί επιεικέστερα μέτρα, ενώ σε άλλες χρονικές στιγμές επαναφέρει πρακτικές της αρχαίας παράδοσης. Στα χρόνια της Τουρκοκρατίας υιοθετείται η επιστροφή στο μαρτύριο, αφού, εκτός από την κάθαρση του εξωμότη, η θυσία των Νεομαρτύρων συνέβαλλε και στη θρησκευτική και εθνική ανάταση των υπόδουλων Χριστιανών και Ελλήνων. Έχοντας, λοιπόν, ως φωτεινή πυξίδα τα κριτήρια μετανοίας του Αγίου Νικοδήμου στο Νέο Μαρτυρολόγιο, τα οποία απηχούν το κανονικό συνειδός της Εκκλησίας, οι Άγιοι Νεομάρτυρες δεν εξασφάλισαν μόνο τη δίκη τους τελείωση, αλλά επιτέλεσαν και λαμπρό ιεραποστολικό έργο.

²⁸ Δ. Τσάμης, *Αγιολογία της Ορθόδοξης Εκκλησίας*, ό.π., σ. 116.

²⁹ ό.π., σ. 117.

³⁰ ό.π., σ. 114.

³¹ ό.π., σ. 119-120.

³² ό.π., σ. 121

Βιβλιογραφία

1. Νικόδημος Αγιορείτης, *Νέον Μαρτυρολόγιον*, εκδ. Αστήρ-Αλ. & Ε. Παπαδημητρίου, Αθήνα 1961.
2. Θ. Αποστολίδης, *Οι Νεομάρτυρες*, στο http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/committees/liturgical/serron_ist_2016.pdf, προσπελάστηκε στις 10.07.2023.
3. Γ. Καψάνης, «Η ομολογία των Αγίων Νέων Μαρτύρων έκφραση αγάπης προς τον Θεό και τους ανθρώπους», στο: *Ο Όσιος Γρηγόριος*, τεύχ. 11, Άγιο Όρος 1986, σ. 26-57.
4. Χ. Κρικώνης, «Κληρικοί Νεομάρτυρες-Εθνομάρτυρες», στο: *Εις τιμήν και μνήμην των Νεομαρτύρων, Πρακτικά Θεολογικού Συνεδρίου* (Θεσσαλονίκη 17-19 Νοέ. 1986), εκδ. Ιεράς Μητρόπολης Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1986, 241-310.
5. Στ. Παπαδόπουλος, *Οι Νεομάρτυρες και το δούλον γένος*, Εκκλησιαστικά Εκδόσεις Εθνικής Εκατονπεντηκονταετηρίδος, Αθήνα 1974.
6. Γ. Ράλλης & Μ. Ποτλής (επιμ.), *Σύνταγμα των Θείων και Ιερών Κανόνων των τε Αγίων και πανευφήμων Αποστόλων, και των Ιερών και Οικουμενικών και τοπικών Συνόδων, και των κατά μέρος Αγίων Πατέρων (τόμος Α')*, Εκ της τυπογραφίας Γ. Χαρτοφύλακος, Αθήνα 1854.
7. Δ. Τσάμης, *Αγιολογία της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, εκδ. Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη 1999.
8. Β. Φειδάς, *Εκκλησιαστική Ιστορία (τόμος Α')*, ιδιωτική έκδοση, Αθήνα 2002.

Σύντομο Βιογραφικό Σημείωμα

Ο Γρηγόριος Σαρβάνης είναι μόνιμα διορισμένος εκπαιδευτικός πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης και εργάζεται στο 1^ο Δημοτικό Σχολείο Κατοχής Αιτωλοακαρνανίας. Στο παρελθόν εργάστηκε για έξι χρόνια στην ιδιωτική εκπαίδευση και συγκεκριμένα στο Ιδιωτικό Δημοτικό Σχολείο «Αδαμάντιος Σχολή» στη Θεσσαλονίκη. Σπούδασε στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης και στο Τμήμα Κοινωνικής Θεολογίας και Χριστιανικού Πολιτισμού του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Στα αντίστοιχα τμήματα του ίδιου πανεπιστημίου έχει ολοκληρώσει τα μεταπτυχιακά προγράμματα «Επιστήμες της Αγωγής» (Κατεύθυνση: Διδακτική της Γλώσσας και της Λογοτεχνίας) και «Ορθόδοξη Θεολογία και Χριστιανικός Πολιτισμός» (Κατεύθυνση: Εφαρμοσμένη Θεολογία). Έχει παρακολουθήσει μεγάλο αριθμό επιμορφωτικών προγραμμάτων πάνω στην Παιδαγωγική και τη Θεολογία.